

2. ULUSLARARASI **SARI SALTUK GAZİ** SEMPOZYUMU

06 - 09 Mayıs 2015

Saraybosna – BOSNA HERSEK

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar

Doç.Dr. Rıdvan CANIM

Yrd.Doç.Dr. Levent DOĞAN

Trakya Üniversitesi Yayın No: 166
Balkan Araştırma Enstitüsü Yayın No: 07

**2. ULUSLARARASI SARI SALTUK GAZİ
SEMPOZYUMU - BİLDİRİLER**

Yayına Hazırlayanlar
Doç.Dr. Rıdvan CANIM
Yrd.Doç.Dr. Levent DOĞAN

Baskı Hazırlık
DBY Ajans

Kapak Tasarım
Doç.Dr. Rıdvan CANIM
Sercan ARSLAN

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi No: 19/102
Topkapı / İstanbul Tel: +90 212 483 47 91
Sertifika No: 11964

1. Baskı: Kasım 2015

ISBN: 978-975-374-186-6
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 27408

© Bütün yayın hakları "Trakya Üniversitesi"ne aittir.
Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için
yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni
olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik
ve mekanik yolla çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
2. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu - Bildiriler,
Yayına Hazırlayanlar: Doç.Dr. Rıdvan CANIM, Yrd.Doç.
Dr. Levent DOĞAN
ISBN: 978-975-374-186-6
16,0 x 23,5 cm, XX+363= 383 sayfa
1- Sarı Saltuk Gazi 2- Sempozyum 3- Bildiriler

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Balkan Yerleşkesi / EDİRNE
Telefon : +90 (284) 236 49 81
Faks : +90 (284) 223 42 03
E-Posta : basin@trakya.edu.tr

Blagay'da Bulunan Sarı Saltuk Türbesi ve Sarı Saltuk Etrafında Oluşan Veli Kültü

Yrd. Doç. Dr. Ömer AKSOY

Trakya Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü EDİRNE
omer.aksoy@unmo.ba

Giriş

Arapça bir kelime olan veli, sözlük anlamı itibariyle “dost, sevgili, yar” anlamlarına gelmektedir. İslami literatürde; Allah’a yakınlık sağlayan, sürekli taat içerisinde olan, isyandan uzak duran, şehvetlerden kaçınan ve bütün bir gayesi Allah ve Allah’ın rızası olan kişilere veli adı verilmektedir.¹ Özellikle İslami bir öğreti olan tasavvuf ile birlikte velilik mertebesi Müslümanlar nazarında daha büyük bir önem kazanmıştır. Zira tasavvufta müntesiplerin erişebilecekleri en yüksek mertebe olan kemalat mertebesi velilerin makamıdır ve onlar yeryüzünde yaşayan insanların makam olarak en yüksek derecede olanlarıdır. İslam içerisinde bir çeşit zühd ve takva anlayışı şeklinde ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf hareketi, tarikatlerin teşekkülü ile birlikte İslam coğrafyasının her tarafına yayılırken, veli kavramı ve veli algısı da, tasavvufun gelişme safhaları ile paralel olarak gelişme kaydetmiştir.²

¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 755. Veli kavramı ve tanımları hakkında daha fazla bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Veli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 25-28.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 1-2.

Taşıması olduğu olağanüstü vasıflar sayesinde veli, yaşarken de öldükten sonra da Müslüman toplum nazarında korku ile karışık saygın bir konuma sahiptir. Veli kültü diye adlandırdığımız inanç sistemi “fevkalade kuvvet ve kudretlerle mücehhez olup Tanrı’ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin herhangi bir konuda -sağ veya ölü iken- yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulması” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu insan üstü hüviyete sahip olan şahsiyet de velidir. Velinin ölümünün ardından maddi varlığının ortadan kalkması neticesinde halkın muhayyeleri harekete geçmekte ve velinin etrafında bir kült teşekkül etmektedir.³

Türk inanç sisteminde İslam’ın kabulü ile birlikte teşekkül eden veli kültü, İslamiyet’in ve tasavvufun kavrama yüklediği anlamın yanında Türklerin mensup oldukları ve etkileşim halinde bulundukları Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik, Mazdeizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin ve çeşitli vesilelerle temasta bulundukları kültür çevrelerinin etkisiyle kendisine özgü senkretik bir telakkiye dönüşmüştür.⁴ Özellikle Türklerin İslamı kabul etmelerine rağmen taşımaya devam ettirdikleri Şamanizme ait unsurlar,⁵ eski inançlarına ait ritüel ve pratikler ve de Anadolu’ya göçler ile karşılaşılın Hristiyanlık ve Hristiyanlık’ta var olan olan aziz inancı, senkretik⁶ İslam anlayışındaki veli kültürünün teşekkülündeki en önemli faktörler olmuştur. Anadolu’da var olan veli kültürünün ve heterodoks⁷ İslam’ın ortaya çıkmasındaki amilleri ortaya koymak Bosna Hersek’te var olan Sarı Saltuk türbesi ve bölgedeki mahalli kültürleri ortaya çıkarmak ve oluşumları hakkında varsayımlarda bulunabilmek açısından önem arzeder.

³ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı...*, s. 6-8.

⁴ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı...*, s. 10-11.

⁵ Eski tabiat ve atalar kültü ile birlikte şamanizm kalıntıları Türklerin tarihleri boyunca Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm, Hristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık gibi dinleri kabul etmiş olmalarına rağmen yeni kalıplar içerisine girerek varlığını devam ettirmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul, 1996, s. 81

⁶ Senkretizm; farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ortaya çıkması. Bk. Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 105-110.

⁷ Heterodoks farklı kaniya sahip olan, çoğunluk inancın dışında kalan grupları tanımlar. Herterodoks İslam merkez İslam anlayışının dışında kalan dinsel yorumlar için kullanılmaktadır. Bk. Lester Kurtz, “Freedom and Domination: The Garden of Eden and the Social Order”, s. 1088; Halil Saim Parlador, *Heterodoksi Türk Halk İslami ve Evliya Kültü*, (basılmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

Şamanlar ve Atalar Kültü

Orta Asya'da yaşayan bozkır kültürüne mensup Türk zümreleri, İslam dinini kabul etmelerinden evvel Şamanist-totemist inanç ve pratik sistemlerine sahiptiler. Bazı araştırmacılara göre dinden ziyade Şamanizm, Şaman'ın belirli durumlar üzerine gerçekleştirdiği eylemler etrafında şekillenen bir tür teknik⁸ olarak tanımlansa da Mircea Eliade'ye göre tipik olarak Sibiry'a ve Orta Asya'ya özgü dinsel bir olgudur ve tabiat ile iç içe yaşayan toplumlarda Şaman'ın gerçekleştirdiği eylemleri ihtiva eden ritüellerden oluşmaktadır.⁹ Türklerde İslam sonrasında teşekkül eden veli imajının eski Türk şamanları ile çok fazla benzer yönleri olduğu görülmektedir. Türkler, Şamanların olağan üstü güçleri olduğuna, bu güçler ile bazı metafiziksel yeteneklere sahip olmalarına ve ruhlar, gizli güçler ile ilişki kurup onlara istediklerini yaptırabilmelerine inandıklarından ötürü onlara karşı sonsuz bir saygı beslemektedirler.¹⁰ Gelecekte haber verebilen, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen ve bu yetenekleri elde etmek için inzivaya çekilerek kendilerini sıkı bir riyazete tabi tutan Şamanlar ile Bektaşî ve diğer Tarikat menkıbelerindeki veliler arasında pek fark yoktur.¹¹

Eski Türklerde var olan bu inanç sisteminin oluşmasında belirleyici etken göçebe toplulukların kendilerine has olan yaşam biçimleridir. İslam öncesi Türk zümrelerin bozkır-yarı göçebe yaşam tarzının gereği olarak doğayla kurmuş oldukları yakın münasebet sayesinde düşünce sistemleri tamamen sözlü geleneğe dayalı mitolojik bir düşünce sisteminden meydana gelmiştir. Dinselliğin merkez ögesi tabiatla soyut bir şekilde var olan

⁸ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan Özcan) Kabalcı Yay., İstanbul-2006, s. 59.

⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, s. 22.

¹⁰ Şamanist dönemde Budizm'e geçişler ve Budist metinlerden yapılan tercüme içerisinde Budist azizlerin Budizm'in yayılmasında bir propaganda aracı olarak kullandıkları kerametlerini anlatan metinler bolca tercüme edilerek halk arasında hızla yayılmıştır. Bu şekilde Şamanların zaten var olan üstün ruhani güçlerine Budist azizlerinki ilave edilmiş ve İslami Türk veli tipine zemin hazırlayan etkenlerden birisi oluşmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 81-82.

¹¹ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı...*, s. 11.

yüce bir güç olmuş, dinsel yaşamda bu yüce güç etrafında şekillenmiştir.¹² Güneş, ay, yıldız, su, ağaç, dağ gibi tabiat unsurları, içerisinde bu yüce gücü barındıran birer ruhtur.¹³ Bu ruhlar iyi ruhlar ve kötü ruhlar adıyla ikiye ayrılır ve bu ruhlar etrafında kutsal gücün yansımaları olarak kültler oluşur. Bu kültlerden birisi de atalar kültüdür. Atalar kültü; atanın ölümünün ardından ona ait kutsal kabul edilen hatıralardan ve atanın ölümünden sonra elde ettiğine inanılan güçlere karşı beslenen korku ve saygı hislerinden oluşan bir çeşit inanç sistemidir.¹⁴ İslam öncesinde Türkler arasında çok yaygın olan bu sistem, Türklerin İslam'ı kabulünden sonra tamamen yok olmamış ve günümüze kadar çeşitli dini inanç, ritüel ve pratikler içerisinde devam ettirilmiştir.

Aziz Kültü

Aziz sözcüğü “güçlü, değerli şerefli” anlamındaki “izz” ve “izzet” kökünden türetilmiştir. Batı’da “Saint”, Slav dillerinde ise “Sveti” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Azizlik, kilise tarafından verilen bir makam olup, “dini görevlerini yerine getiren, nefsin terbiye edip dini hayatta her türlü fedakarlığa katlanan ve çeşitli kerametler gösterdiğine inanılan kimseler” için kullanılmakta ve Hristiyanlık’ta çok kutsal bir mertebe olarak kabul edilmektedir.¹⁵ Azizler, Tanrı’nın yeryüzündeki inayetini temsil etmektedir. Hayattakiler için Tanrı ile kendileri arasında aracı olabilecekleri ve kendilerine şefaate edebileceklerini düşündükleri için kutsal kabul edilmektedirler.¹⁶ Müslümanlıkta velinin de sahip olduğu bu şefaate hakkı ve buna benzer olağanüstü hususiyetleri, azizlerin kutsal bir kişilik kazanmalarını ve onların ölümünün ardından kutsal şahsiyetleri etrafında bir kült oluşmasını sağlamıştır. Azizlerin ölümünün ardından mezarları ziyaretgaha dönüşmekte ve bu mezarlar etrafında çeşitli dini ritüeller gerçekleştirilmektedir.¹⁷

¹² 12 Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının...*, s. 64-65; Halil Saim Parlador, *Heterodoksi Türk Halk İslamı...*, s. 60-64.

¹³ Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının...*, s. 65.

¹⁴ Bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998, s. 304-308.

¹⁵ Ömer Faruk Harman, “Aziz”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 332.

¹⁶ Kemal Polat, *Katolik Hristiyanlık’ta Azizlik ve Azizler*, Salkım Söğüt Yay., Ankara, 2008, s. 9.

¹⁷ Hristiyanlık ve Hristiyan ahalisi ile etkileşim neticesinde oluşan kültlere örnek olarak Türkiye’deki Ortodoksların *Ayazma* adını verdikleri kutsal pınarları gösterebiliriz.

Atalar kültü ile birlikte Anadolu'da Heterodoks İslam'ın ve veli kültürünün oluşumunda bir diğer belirleyici unsur Hristiyanlık ve Azizlik müessesesi olmuştur. İslam dinini yeni kabul etmiş olan Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri neticesinde Hristiyan ahalî ile Müslüman Türkler arasında sosyal, kültürel ve dini alanlarda karşılıklı etkileşim söz konusudur. Özellikle dini konularda etkileşim, İslam'ın Hristiyan gruplar arasında yayılmasını sağlamakla birlikte Müslüman Türklerin Hristiyanlığa ve Anadolu'da Hristiyanlık öncesinde var olan ve Hristiyanlığın tam olarak ortadan kaldıramadığı putperestliğe¹⁸ ait bazı inanç ve uygulamaları İslamlaştırmasına imkân sağlamıştır. Bu durum Türkler arasında Heterodoks bir halk müslümanlığının oluşmasında ve yayılmasında etkili olmuştur.¹⁹ Bu etkileşimde Anadolu'ya gelen Türklerin Hristiyanlardan boşalan kilise ve manastır gibi dini yapıların yerlerine İslamiyet'in halk içerisinde daha kolay nüfuz etmesini sağlamak amacıyla tekkeler açması önemli bir etkidir. Daha önce Orta Asya'da rastladığımız Müslüman ahalinin Budist tapınakları yerine veyahut yakınına inşa ettikleri mabetlere benzer şekilde Anadolu'da da dini mabetler Hristiyanlardan boşalan dini mekanlara veyahut onların civarına inşa edilmiştir. Bu vesileyle buralarda var olan mahallî aziz kültürlerinin İslamlaştırılması neticesinde halkın İslam dinini benimsemesi ve Müslümanlaşması kolaylaşmıştır.²⁰

Kutsal Su anlamına gelen ayazma Yunanca kutsal anlamına gelen *Hagia* sözcüğünün Türkçe'ye *Aya* şeklinde geçmesi ve Arapça su anlamına gelen *ma* sözcüğü ile birleşmesi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. İstanbul'da 126 ayazmanın çoğu kiliselerin yanında veya içindedir. Bu sular kutsal kabul edilmekte, bu suyla yıkanılmakta ve şifa niyetiyle içilmektedir. Müslümanlar için de kutsal kabul edilen ayazma suları, türbelerde bulunan ve ziyaretçiler tarafından kutsal ve şifalı olduğuna inanılan çeşmeler ile ortak yönleri ihtiva etmektedir. Ali Ayten-Ali Köse, *Türbeler, Popüler Dindarlığın Durakları*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 15-16.

¹⁸ Anadolu'da Roma hakimiyetinden önce varolmuş Grek, Pers ve Mezopotamya kültürlerinin etkileriyle gelişerek kensine has bir biçim almış ve binlerce yıl kökleşmiş olan putperest inancı ve bu inanca ait uygulamalar Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığı kabul etmesine ve Hristiyanlığın Anadolu'da uzun yıllar neticesinde tamamen hakim olmasına rağmen hiçbir zaman yok olmamış, putperest kültür Hristiyanlığa uydurulmak suretiyle devam ettirilmiştir. Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının...*, s. 103-104.

¹⁹ Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının...*, s. 107-109.

²⁰ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı...*, s. 16-17.

Anadolu'da Veli Kültünün Teşekkülü

Türklerin Anadolu'ya doğru yapmış olduğu fetihler ve göçler, onların dinlerinin yanı sıra yaşam tarzlarında da değişiklikler meydana getirmeye başlamıştır. Hızlı bir İslamlaşma sürecine giren Türkler, kitleler halinde Anadolu'ya gelerek şehirler kurmaya ve yerleşik düzenin gereksinimlerine adapte olmaya başlamışlardır. Bozkır kültürünün mitolojik bir yapıya sahip olan ve sözlü olarak gelişen din algısı, İslam'ın gereklerine eklenilen İslamiyet öncesi Türk inanç sistemine ait unsurların tamamen yok olmaması ve Anadolu'da yerleşik bir hayat süren Hristiyan gruplar ile kurulan münasebetler neticesinde senkretik bir karaktere bürünerek kendisine has bir inanç sistemine dönüşmüştür. Bu senkretik sistem eğitim kurumlarında dini kitaplardan veya kaynaklardan öğrenilen sünni itikadın aksine bir kısım konar-göçer Türkmen zümrenin sözlü olarak öğrendikleri heterodoks bir takım inanç, ritüel ve pratiklerden ibarettir. Halk İslamı diye de adlandırabileceğimiz bu inanç sisteminin kutsal din adamları veliler-dervişlerdir. Bunlar halk nezdinde kutsal bir konumdadır. Özellikle bu dervişlerin ölümünün ardından onların hayatları menkıbevi bir karaktere bürünmekte, mezarları ise halkın çeşitli ritüeller gerçekleştirdiği kutsal bir mekan olarak ziyaret edilmektedir. Halkın bu şahıslara karşı göstermiş olduğu teveccüh, veli kültü olarak adlandırılan ve velinin menkıbevi hayatı etrafında gelişen bir takım inanç ve ritüellerden terkip edilen çeşitli uygulamaları ihtiva etmektedir. Anadolu'da veli kültü deyince ne anlaşıldığı, beslendiği kaynakları ve oluşumunu bu şekilde tarif etmemiz mümkündür.

Heterodoks Türk Dervişler ve Balkanların Fethi

Bozkır insanının dünyaya bakışı ve temel kıymetleri doğrultusunda şekillenen ideal insan tipi olan "Alp Tipi"; "dışa dönük, mekandan genişlemek isteyen, göçebe ve akıncı" bir karakter taşımaktadır.²¹ Türklerin İslamı kabulü ile birlikte ideal insan tipi bozkır kültürünün doğurmuş olduğu gereksinimleri karşılamının ve yeni yerler fethetmeyi arzulamanın yanında Allah'ın dinini yayma ve alemde nizamı sağlama görevini de üstlenmiştir. Böylece ortaya çıkan yeni ideal insan tipi Alperen-gazi tipi ol-

²¹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 107.

muştur. Gazi tipi de alp tipi gibi dışa dönüktür ve yeni yerler fethetme arzusu içerisindedir.²² Ancak yapılan fetihler artık İslami bir gayeye hizmet etmektedir. Bu gaye, İslam dinini yaymak ve karışıklıklar içerisindeki aleme bir nizam vermektir. Bu anlayışa göre artık fetih sadece kılıç ve kalınla yapılmayacaktır. Topraklarla birlikte bu topraklarda yaşayan insanların gönüllerinin fethedilmesi söz konusudur. Fethi gerçekleştirecek olanlar da veliler-gaziler, diğer bir adıyla dervişlerdir. 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan ve Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelen ve Kolonizatör Türk dervişleri olarak anılan bu dervişler gittikleri yerlerde zaviyeler kurmuşlar ve bu bölgelerde İslamiyet'in yayılmasında ve yapılacak fetihlerde öncü kuvvet görevi üstlenmişlerdir. Anadolu'dan Balkanlar'a kadar uzanan bölgelerde İslamiyet'in yayılması ve Türklerin bu bölgelere yüzyıllarca hakim olmasında kolonizatör Türk dervişlerinin ve faaliyetlerinin yeri mühimdir. Taşındıkları dini vasıflara hürmeten halk nezdinde muteber şahsiyetler olan bu dervişlerin ölümünün ardından onların menkıbevi hayatları etrafında kültler oluşmuştur. Günümüzde Anadolu'da bulunan pek çok yataının adı Horasan'dan Anadolu'ya gelen erenlerin, yani "Horasan erenleri"nin adlarıyla anılmaktadır.²³ Bunlardan en meşhuru Balkanlar da Müslümanlar ve aynı zamanda gayrimüslimler için kutsal bir figür olan Sarı Saltuk Gazi'dir.

Sarı Saltuk Gazi

Sarı Saltuk Gazi, Balkanlarda İslamın yayılması için mücadele etmiş bir alperendir ve onun menkıbevi hayatında İslamı yaymak için yapmış olduğu mücadele önemli bir yekundur. Tarihi kaynaklarda gerçek hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla beraber onun hakkında yazılan ve hayatı hakkında bazı çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olan en önemli kaynak Saltukname'dir.

²² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tablilleri*, Dergah Yay., İstanbul, 1996, s. 101-119. İslam'ın ve onun mistik yönünü temsil eden tasavvufun Türk toplumu tarafından benimsenmesi ile veli tipi dediğimiz yerleşik hayata geçen, tarımla uğraşan içe dönük insan tipinin alperen-gazi tipinin yerini aldığı görülmektedir. Bu bağlamda İslamiyetin Türkler arasında yayıldığı ilk dönemlerde hayatı ve dünyevi cihatları etrafında kült oluşan gazi tipinin yerini zamanla nefis ile cihadı salık veren, nefsin terbiyesini gaye edinen ve hakkındaki kültler de bu düzlemde teşekkül eden veli tipinin aldığını söyleyebiliriz.

²³ Gürol Pehlivan, *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*, Manisa İl Özel İdaresi, Manisa, 2012, s. 22.

Saltukname, Cem Sultan'ın talimatıyla Ebu'l-Hayr-ı Rûmî tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserde Sarı Saltuk'un gerçek isminin Şerif Hızır olduğu, yapmış olduğu bir kahramanlıktan ötürü Saltuk adının verildiği belirtilmektedir.²⁴ Yine Saltukname'ye göre 99 yıl yaşayan Sarı Saltuk öleceğini anlayınca naaşını almak isteyen krallar arasında çıkabilecek çatışmaların önüne geçmek için 12 farklı tabut hazırlanması ve bu tabutların 12 farklı bölgenin kralına gönderilmesi talimatını vermiştir.²⁵ Bahsi geçen bu bölgelerden bir tanesi de Bosna'dır. Saltukname'de ki menkıbeyi destekleyici mahiyette Sarı Satuk'a ait olduğu varsayılan birçok türbe Balkanlarda ve Anadolu'da bulunmaktadır. Bu türbelerden bir tanesi de Bosna Hersek'in Mostar şehrine bağlı olan Blagay kasabasında bulunmaktadır.

Blagay Tekkesinde Bulunan Sarı Saltuk Türbesi ve Veli Kültü Açısından Değerlendirilmesi

Blagay'da Buna nehrinin kaynağı üzerinde bulunan Blagay tekkesi, Hersek bölgesinin Türk idaresine girmesinin ardından, 1520 yılında Bektaşî tarikatına bağlı bir tekke ve aynı zamanda askeri ve idari bir merkez olarak inşa edilmiştir.²⁶ Tekke ile birleşik bir vaziyette olan türbede, Sarı Saltuk ve Açık Paşa'ya²⁷ ait olduğuna inanılan sandukalar yer almaktadır.²⁸ Sanduka-

²⁴ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme I*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın) Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 3.

²⁵ Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme II*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 298-302.

²⁶ Tacida Hafız, "Blagay'da Sarı Saltuk Türbesi", *Süleyman Kazmaz'a Armağan*, (Haz. Kamil Toygar- Nimer Berkok Toygar), *Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay.*, Ankara, 2009, s. 213-214.

²⁷ Açık Paşa'nın gerçek adı Açık baş olup başına takke, sarık vb. hiçbir şey takmadığı için bu şekilde adlandırıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bunun Açık başın bir kalenderî şeyhi olması ile alakalı olduğu ileri sürülmektedir. Bu husus tekkenin kurulduğu ilk dönemlerde Bektaşî Tarikati ile olan ilişkisine bir delil mahiyetindedir. Hadzjahic, "Tri Etape u Historijatu Tekije na Vrelu Bune u Blagaju", *Zbornik Radova*, Mostar, 2010, s. 173-175. Kalenderilik ve Kalenderî dervişlerinin özellikleri için ayrıca bk. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 66-69.

²⁸ Türbe içerisinde yer alan ikinci sandukanın kime ait olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu sandukanın 1851 ile 1876 yılları arasında tekkenin şeyhi olarak görev yapan ve halk tarafından Açık Baş olarak adlandırılan Muhamed Hindija'ya ait olduğunu iddia etmektedirler. Aynı araştırmacılara göre Hindija'nın oğlu olan ve aynı zamanda 1925 yılına kadar tekkenin son şeyhi olarak görev yapan Sejdo Šehović tarafından Hindija'nın tekkedeki türbenin içerisine

lar Tekke ile bitişik bir türbe içerisinde muhafaza edilmektedir. Türbenin bir kapısı tekkenin içerisine açılırken diğer kapısı dış bahçeye açılmaktadır. Türbenin içerisindeki sandukalardan bir tanesinin Sarı Saltuk'a ait olduğu hususunda bölge halkının hiçbir tereddütü bulunmamaktadır.

Sarı Saltuk'un Blagay Tekkesi'nde bulunan türbesi etrafında teşekkül etmiş herhangi bir kült oluşup oluşmadığının tespit edilmesi noktasında ilk olarak Ahmet Yaşar Ocak tarafından ortaya konan şu üç unsurun söz konusu türbede var olup olmadığını araştırmak durumundayız:

1. Veli adına yapılmış bir mezar veya türbenin, yahut kendisinden kalan, kaldığına inanılan eşyaların bulunması,
2. Söz konusu mezar, türbe veya eşyanın bazı dileklerin gerçekleşmesi, hastalıkların tedavisi gibi herhangi bir maksatla ziyaretlere ve bunlar esnasında adak ve kurbanlara sahne olması,
3. Dua mahiyetinde veli ile ilgili ve onun adı geçen bir takım sözlerin mevcudiyeti.²⁹

Öncelikle Sarı Saltuk halk tarafından tarihte yaşamış bir veli olarak tanınmakta ve bölgenin Müslümanlaşmasında etkili olduğuna inanılmaktadır.³⁰ Ayrıca Ocak'ın söz konusu velinin kült konusu olabilmesinin ilk şartı olarak belirlediği; veli adına yapılmış bir türbenin var olması koşulu Blagay'daki Sarı Saltuk türbesi için geçerli durumdadır. Buna rağmen Sarı Saltuk'un Blagay'da bir kült konusu olduğunu söylememiz mümkün olmayacaktır. Ocak'ın velinin kült konusu olabilmesi için bulunması gerektiğini belirttiği diğer unsurların Blagay'daki türbe için söz konusu olmayışını, Blagay'da Sarı Saltuk'un hayatı etrafında teşekkül eden menkıbelerin hususiyetlerine ve yapmış olduğumuz gözlem ve derlemelere dayanarak sebepleri ile birlikte izaha çalışacağız.

gömülme talebine karşılık sembolik olarak türbe içerisine bir sanduka konmak suretiyle Hindija'nın vasiyeti yerine getirilmek istenmiştir. Muhamed Hindija'nın asıl mezarı ise Blagay'daki Sultan Süleymanova Camisi'nin avlusunda bulunmaktadır. Hivzija Hasandedić, *Muslimanska Baština Bošnjaka u Južnoj (Srednjoj) Hercegovini*, Islamski Centar Mostar, 1997, s. 39-40; Senad Mičijević, *Blagay*, DTP "SLOVO", Mostar, 2004, s. 90. Başka bir görüşe göre ise bu bilgi tamamen yanlıştır. Tekkede görev yapan ve türbenin de türbedarı olan Muhammed Hindija ile Açık Paşa (Açık baş) olarak adlandırılan kişinin aynı şahıs olduğu bilgisi gerçekte bağdaşmamaktadır. Hadzjahic, "Tri Etape u Historijatu...", s. 153.

²⁹ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı...*, s. 9.

³⁰ KK1, KK2, KK3 vd.

Blagay sözlü geleneğinde Sarı Saltuk'un bölgeye gelişi, buradaki faaliyetleri, ölümü üzerine kendisi adına bir türbe inşa edilmesi ve tekkenin bu türbenin yanına kurulması ile ilişkilendirilen 3 menkıbe bulunmaktadır. Bu menkıbelerin ilkinde Buna nehri kaynağında yaşayan ejderhanın bir derviş tarafından başının kesilmek suretiyle öldürülmesi ve kendisine Hersek Kralı Stephan'ın kızını vermesi konu edilmektedir.³¹ Bu menkıbe Saltukname'de geçen ve Sarı Saltuk'un halka zulmeden ejderhayı öldürdüğü menkıbe ile aynı motif yapısına sahiptir.³²

Ejderhanın öldürülerek kralın kızının kurtarılmasının konu edildiği menkıbelerin sadece Sarı Saltuk'a özgü olmadığı bilinmektedir. Anadolu'nun pekçok bölgesinde aynı motifler ile teşekkül etmiş evliya menkıbeleri ile karşılaşmaktayız. Evliyaların yanı sıra Hristiyan Azizlerin de hayatları etrafında teşekkül etmiş benzer motif yapısına sahip menkıbeler mevcuttur. Bulgaristan'da Saint (Aziz) Nicolas, Arnavutluk'ta Saint George için anlatılan söz konusu menkıbe ile aynı motif yapısına sahip anlatılar bulunmaktadır.³³ Ayrıca Hristiyan azizlerden olan Aziz Cörc, Aziz Simeon, Aziz Eli, Aziz Spiridon ve Aziz Naum gibi Hristiyan azizlerin hayatı etrafında teşekkül etmiş menkıbeler de aynı motif yapısına sahiptir.³⁴ Bunların yanı sıra Sümerlerde, Babillilerde, Etilerde, Anadolu'da var olmuş çeşitli uygarlıklarda ve dahi İran'da, Orta Asya'da, Çin'de mevcut olan anlatılarda ejderha ile mücadele motifine rastlamaktayız.³⁵ Bu durumda Sarı Saltuk'un ejderhayı öldürdüğü menkıbenin İslam menşeli olmadığı, büyük ihtimalle onun ya-

³¹ Šućrija Čusto, *Blagajska Priče*, Islamski Kulturni Centar, Mostar, 2009, s. 15. Bu eserde bahsi geçen menkıbenin kahramanı herhangi bir derviş olarak verilmektedir. Yapmış olduğumuz derlemelerde ise bu dervişin Sarı Saltuk olduğu vurgulanmaktadır. KK1, KK2, KK3 vd.

³² Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme II*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 21-35.

³³ Ahmet Yaşar Ocak'a göre Sarı Saltuk'un ejderhayı öldürdüğü menkıbenin Aziz Nicolas ve Aziz George gibi birtakım Hristiyan azizlerin menkıbelerinden uyarlanması ihtimali kuvvetlidir. Bu yaklaşım bizim Blagay'da bulunan Sarı Saltuk türbesi ile alakalı olarak söyleyeceğimiz herhangi bir mahalli veli kültürünün oluşmadığı ve bunun Boşnakların İslamiyet öncesi inanç sistemleri ile olan ilişkisi noktasındaki tezimizi desteklemektedir.

³⁴ Tayyib Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Feri", *AÜİFD*, C. 1, S. 1, 1952, s. 56.

³⁵ Jean Poul Roux'a göre Türkler, ejderha hakkındaki telakkileri yerleşik hayat süren İran ve Çin'den almışlardır. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık*, TTK Yay., Ankara, 2002, s. 52.

şadığı coğrafyada daha önce yaygın olarak anlatılan aziz menkıbelerinin bir çeşit uyarlaması olduğu sonucuna ulaşmamız mümkündür.³⁶ Bu tezi destekleyici mahiyette; Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Sarı Saltuk'un Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edildiği muhtelif bölümlerde zikredilmekte ve Sarı Saltuk'un Aziz Nikola adıyla bilindiği vurgulanmaktadır.³⁷ Nitekim Balkanların birçok farklı bölgesinde bulunan Sarı Saltuk türbeleri Hristiyanlar tarafından da ziyaret edilmekte, bu ziyaretçiler tarafından türbelerin gerçekte Hristiyan bir azize ait olduğu ve Müslümanlar tarafından İslamlaştırıldığı iddia edilmektedir.³⁸

Blagay'da Sarı Saltuk'la alakalı olarak derlenen diğer iki menkıbeden birincisinde Sarı Saltuk'un Blagay'a gelişi, ikincisinde ise Sarı Saltuk'un vasiyeti konu edilmektedir. Birinci menkıbede Sarı Saltuk'un Ahmet Yesevi tarafından Balkanlara ve Roma'ya kadar gaza yapması maksadıyla görevlendirilmesi için Hacı Bektaş Veli'ye yollanması, Hacı Bektaş Veli tarafından da 700 Horasan ereni ile Balkanlara gönderilmesi hikaye edilmektedir.³⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de benzer şekilde, Sarı Saltuk'un Ahmet Yesevi tarafından Hacı Bektaş Veli'ye yardım etmesi amacıyla gönderildiği, daha sonra 370 neferi ile beraber Balkanlara gaza yapması için görevlendirildiğinden bahsedilmektedir.⁴⁰

İkinci menkıbe ise Sarı Saltuk'un ölümüne yakın yapmış olduğu vasiyetin konu edildiği menkıbedir. Saltukname'de Sarı Saltuk'un kendisinin naaşını almak isteyecek krallar arasında çıkabilecek herhangi bir çatışma-

³⁶ Ocak, *Sarı Saltuk*, s. 46-53.

³⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 2. Kitap, YKY Yay., İstanbul, 2011, s. 158; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Cilt, 2. Kitap, YKY Yay., İstanbul, 2011, s. 384.

³⁸ Machiel Kiel, *Sarı Saltuk*, DİA, C. 34, İstanbul, 2009, s. 149. Yapmış olduğumuz derlemelerde kaynak kişiler, türbeyi ziyarete gelen Hristiyan turistlerin benzer şekilde türbenin aslında Hristiyan bir azize ait olduğunu ancak Türk hakimiyeti ile türbenin Müslüman türbesine dönüştürüldüğünü iddia ettiklerini belirtmektedir. Özellikle tekkede görev yapan ve gün boyu tekkeye gelen turistleri gözlemlene imkanına sahip olan tekkenin işletmecileri, çalışanları ve müntesipleri yabancı turistlerin bu iddialarda bulunduklarını gözlemlerine dayanarak doğrulamaktadır. KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK16, KK17. Tekkenin bulunduğu konumdan hareketle bazı araştırmacılar da tekkenin yerinde Türklerin bölgeyi fethinden evvel Bogomil dinine mensup Slavlara ait bir mabet olduğunu iddia etmektedirler. Bk. Hadzijahic, "Tri Etape u Historijatu...", s. 162-164.

³⁹ Čusto, *Blagajska Priče*, s. 43.

⁴⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap 1. Cilt, s. 158.

nın önüne geçmek maksadıyla müridleri tarafından 12 tabut hazırlanması ve 12 farklı krala gönderilmesini vasiyet ettiği menkıbenin benzer bir varyantına Blagay'da rastlıyoruz. Blagay'daki menkıbede Sarı Saltuk'un öleceğini anlaması üzerine müridlerine krallara gönderilmek üzere tabutlar hazırlanmasını emreder. Aynı motif yapısına sahip olmakla beraber farklı olarak menkıbenin Blagay varyantında tabutların gönderildiği kral sayısı 12 yerine 7'dir. Aynı menkıbenin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yazılı olan varyantında da tabut sayısı Blagay'daki gibi 7'dir. Seyahatname'de de Sarı Saltuk'un 7 farklı tabutunun hazırlandığı ve 7 farklı krala gönderildiği yazılıdır.⁴¹ Bunun yanında başka bir ortak motif olarak Blagay varyantında Sarı Saltuk'un kendi mezarının yerinde bir türbe yapılmasını vasiyet etmesine⁴² karşılık olarak Seyahatname'de tabutun gönderildiği her bölgede birer kutlu türbe ve tekkenin inşa edildiği bilgisi verilmektedir.⁴³

Blagay'da anlatılan tabut vasiyeti ile alakalı olan menkıbe, Seyahatname'de anlatılan menkıbe ile aynı motif yapısına sahip olmasının yanı sıra menkıbenin Blagay varyantının devamında Evliya Çelebi'nin Blagay ziyareti esnasında bölge ile ilgili verdiği bazı malumatlara yer verildiğine tanık olmaktadır. Evliya Çelebi, Blagay Tekkesi'ne yapmış olduğu ziyaret esnasında tekkenin önünde oluşan büyük havuzdan insanların balık avlanmalarının yasak olduğunu ve tekke önüne gelen insanların burada kurbanlar kesip kartallara yedirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca ileride tekrar üzerinde duracağımız üzere Çelebi tekmeden, nehrin kaynağından ve burada insanların yapmış olduğu uygulamardan bahsederken türbenin varlığı ile alakalı herhangi bir malumat vermemektedir.⁴⁴ Sarı Saltuk'un vasiyetinin konu edildiği menkıbenin Blagay varyantında ise Çelebi'nin verdiği avlanma yasası ve insanların tekkenin önünde kurban kesmesi ile ilgili bilgilerin menkıbenin sonuna Sarı Saltuk'un vasiyeti olarak eklendiği görülmektedir.⁴⁵ Saltukname'ye kıyasla Seyahatname'nin Bosna Hersek'te uzun yıllardır bilinen popüler bir eser olduğu göz önüne alınırsa Blagay'da Sarı Saltuk hakkında anlatılan menkıbelerin yöre halkı tarafından Seyahatname vasiyesiyle öğrenilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap 1. Cilt, s. 161.

⁴² Čusto, *Blagajska Priče*, s. 53.

⁴³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap 1. Cilt, s. 161-162.

⁴⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Kitap 2. Cilt, s. 613-164.

⁴⁵ Čusto, *Blagajska Priče*, s. 53.

Görüldüğü üzere Blagay sözlü geleneğinde var olan 3 menkıbe, hem Saltukname'de hem de Seyahatname'de anlatılan menkıbeler ile aynı motif yapısına sahiptir. Bu durum mevcut menkıbelerin mahalli bir kült sonucu teşekkül ettiği ihtimalini zayıflatmaktadır. Özellikle ejderhanın öldürülmesi ve kralın kızı ile alakalı olan menkıbenin Hristiyan azizlerin hayatları hakkında anlatılan menkıbelerle olan ilişkisinden mülahazalar, Blagay'da Sarı Saltuk'un menkıbevi hayatı hakkında var olan mahalli bir kültten bahsetmemiz söz konusu edilemez. Hristiyan azizler ile mahalli kült oluşmaması meselesi, Bosna coğrafyasında evliya türbelerine olan bakış açısında İslam öncesi inanç sistemlerinin etkisini yansıtmaması açısından bilahare önem arz etmektedir. Bu sebepten söz konusu türbede veli kültünün oluşmamasının sebepleri bahsinde bu konu üzerinde tekrardan duracağız.

Blagay Sarı Saltuk türbesi etrafında teşekkül etmiş kültlerin tespit edilmesi noktasında söz konusu türbenin bazı dileklerin gerçekleşmesi veya hastalıkların tedavisi gibi herhangi bir sebeple halk tarafından ziyaret edilmesi, adak kurban kesilmesi veyahut da dua mahiyetinde veli ile ilgili bir takım sözlerin mevcut olup olmadığı meselesi araştırılmıştır. Blagay'da bulunan Sarı Saltuk türbesini ziyaret eden ve bölgede yaşayan insanlar ile yapmış olduğumuz derlemeler ve gözlemler neticesinde kült konusu olabilecek herhangi bir ritüel veyahut uygulama ile karşılaşılmamıştır. Türbeyi ziyaret için gelenlerin hemen hepsi esasında tekkeyi, tekkenin Buna Nehri'nin kaynağına kurulmuş olması neticesinde sahip olduğu doğal konumunu ve tekkenin manevi havasını teneffüs etme gayesi taşımaktadır. Sarı Saltuk'un türbesi ziyaretçiler için ikinci planda kalan bir ziyaretgah konumundadır. Tekke ziyareti esnasında ise sünni İslamın gerekleri doğrultusunda ziyaret gerçekleşmekte ve İslami rükunların gerektirdiği ritüeller yapılmaktadır.⁴⁶ Bazı insanlar da bunun haricinde yapılacak herhangi bir ritüelin Allah'a şirk koşturmak olacağını vurgulamaktadır.⁴⁷ Yılda bir kez yapılan zikir ise tamamen tekkenin Nakşibendi bir tekke oluşu ve tekkede yapılması öngörülen dini ritüeller ile alakalıdır.

⁴⁶ Tekkeyi ziyaret eden Müslümanlar genel olarak türbenin önüne geldiklerinde 3 İhlas-11 İhlas ve 1 Fatıha Suresi, Ayetel Kursi ve Yasin Surelerini okuduklarını belirtmektedir. KK5, KK6, KK7, vd.).

⁴⁷ KK9, KK12, KK13, KK14, KK18.

Yapmış olduğumuz derlemelerin dışında bazı tarihi kaynaklarda tekkenin halk tarafından ziyaret edildiği ve söz konusu ziyaretler esnasında dileklerin gerçekleşmesi için bir takım ritüel yollara başvurulduğu hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Tekkenin varlığından ilk bahseden kaynaklardan birisi olma özelliği gösteren Seyahatname'de 17. yüzyılda tekke ve civarında yapılan bir takım ritüellerin varlığından bahsedildiğine değinmiştik. Çelebi bu dönemde tekkeye gelen insanların dileklerinin gerçekleşmesi için kurbanlar kesip etlerini kartallara yedirdiklerinden ve tekkenin önünde balık avlamanın uğuzsuluk getireceğine inanıldığından insanların buradan balık avlamadığından söz etmektedir. Bu noktada dikkati çeken ise Çelebi'nin Tekkeyi ve tekkede yapılanları ayrıntılı bir şekilde tasvir etmesine rağmen herhangi bir türbenin varlığından bahsetmemiş olmasıdır.⁴⁸ Onun bahsettiği ritüeller tekke, tekkenin bulunduğu mekanın sahip olduğu kutsiyet ile ilgilidir. Bu durumda Çelebi'nin bahsettiği dileklerin gerçekleşmesi adına tekkede yapılanları bugünkü türbe ile ilişkilendirmemiz ve geçmişte var olan bir veli kültüründen söz etmemiz olanaksızdır.

19. yüzyılda Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi olarak bölgeyi ziyaret eden Johann Von Asboth'un tekke ve türbe hakkında vermiş olduğu bilgiler dikkat çekicidir. Asboth türbeyi ve tekkeyi ziyarete gelen insanların kabirlere çiçek bıraktıklarını, dileklerinin gerçekleşmesi için namaz kılıp dua ettiklerini ve para verdiklerini ifade etmektedir.⁴⁹ Yapılan bu uygulamalar Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bahsettikleri ile benzerlik gösterir. Tekkeye gelen ziyaretçilerin sadaka mahiyetinde tekkeye ve türbeye para bırakmaları sünni İslam'da zaten var olan bir uygulamadır. Diğer taraftan kabirlere çiçek bırakılması günümüzde dahi Bosna Hersek'te Müslümanlar arasında yaygın bir gelenektir. Bu münasebetle Asboth'un vermiş olduğu bilgileri heterodoks bir telakki olarak nitelendirmemiz söz konusu edilemez.

Özet itibariyle yapmış olduğumuz derlemeler, gözlemler ve tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgiler çerçevesinde söz konusu veli ve ona ait olduğuna inanılan türbe etrafında herhangi bir kültürün oluşmamasının dellillerini şu şekilde sıralamamız mümkündür.

⁴⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Kitap 2. Cilt, s. 613-164.

⁴⁹ Hadzizahic, "Tri Etape u Historijatu...", s. 153-154.

SARI SALTUK TÜRBEŚİ VE SARI SALTUK ETRAFINDA OLUŞAN VELİ KÜLTÜ

- Sarı Saltuk'un hayatı ile ilgili anlatılan 3 menkıbe Saltukname'de, Seyahatname'de ve muhtelif eserlerde verilen menkıbelerle motif yapısı itibarıyla neredeyse aynıdır. Bu durumda Blagay'da Sarı Saltuk'un hayatı hakkında anlatılan menkıbelerin mahalli bir kültürün ürünü olmasından söz etmemiz mümkün olmayacaktır.

- Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin uzun yıllardır Bosnalılar tarafından bilinmesi ve her kesim tarafından okunan popüler bir eser hüviyeti taşıması, söz konusu 3 menkıbenin seyahatname kanalıyla öğrenilmiş olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca Anlatılan 3 menkıbe motif yapısı bakımından Seyahatname ile birçok ortak yön ihtiva etmektedir.

- Sarı Saltuk'a ait oduğuna inanılan türbeden başka bu türbe ile alakalı herhangi bir ritüel veya uygulama rastlanılmamıştır.

- Türbeyi ziyaret amaçlı gelen ziyaretçilerin tamamı esasında tekkeyi ziyaret etmek amacıyla gelen ziyaretçilerden oluşmaktadır.

- Tekkeyi ilkez ziyarete gelenlerin, tekkeye gelene kadar herhangi bir türbenin var olduğu ile alakalı malumatları bulunmamaktadır.

- Türbe ve türbe ile özdeşleşmiş olan tekkenin insanlar tarafından ziyaret edilmesi esnasında yapılan herhangi bir heterodoks ritüelin varlığından söz etmemiz söz konusu değildir.

- Ziyaretçiler Sünni İslamın öngördüğü şekilde okunması gereken sureleri türbe ziyareti esnasında okumaktadırlar. Bunun haricinde yapılan uygulamaları şirk olarak görmekte ve kesin bir şekilde reddetmektedirler.

Blagay Sarı Saltuk Türbesinde Veli Kültü Oluşmamasının Sebepleri

Blagay'da bulunan Sarı Saltuk türbesi etrafında yerel bir veli kültürünün oluşmamış olduğunu müşahade ettik. Bu noktada cevabı aranan soru; Türkler vesilesi ile Müslüman olan Boşnaklarda veliler etrafında neden herhangi bir kültürün teşekkül etmediğidir. Daha anlaşılır bir ifade ile Makendoya'da, Kosova'da, Arnavutlukta ve diğer çeşitli bölgelerde yaşayan ve Boşnaklar gibi Türkler kanalıyla İslamiyetle tanışan toplulukların inanç sistemlerinde bir takım Heterodoks eğilimlerin var olmasının aksine Bosnalı Müslümanlarda neden heterodoks eğilimlerin ortaya çıkmadığıdır. Bunun cevabı, Bosnalı Müslümanların İslamiyeti kabul etmelerinden

evvelki inanç sistemleri ile yakından alakalı bir durumdur. O halde İslamiyet öncesinde Bosna'da yaşayan insanların mensup oldukları Bosna Kilisesini ve bu kilisenin inanç sistemini tanımak suretiyle heterodoks eğilimlerin oluşmayışını izah etmek durumundayız.

İslamiyeti kabul etmelerinden evvel Bosnalıların mensup oldukları dinsel sınıf uzun yıllar tartışılmış ve çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır. Hristiyan olmalarına rağmen Bosnalılar Katolik ve Ortodoks soydaşlarının aksine Hristiyanlığın bu iki mezhebinden farklı bir inanç sistemini benimsemişlerdir. Bu Hristiyan Slavlar kendi öğretilerinin Hristiyanlığın bozulmamış gerçek hali olduklarını iddia etmişler, bundan hareketle kendilerini gerçek Hristiyanlar olarak görmüşler ve "Krstjanin" olarak adlandırmışlardır.⁵⁰ Papalık ise Bosna'daki heretik inanç mensuplarını "Patarinler"⁵¹ olarak adlandırmıştır. Sırp ve Hırvat birçok araştırmacı Bosna kilisesi mensuplarının esasında Sırp-Ortodoks ve Hırvat-Katolik olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵² Kimi araştırmacılar ise Bosna kilisesi ile Bogomilizm arasındaki herhangi bir ilişkinin varlığını reddetmiş, Bosna kilisesini Katolik ve Ortodoksluktan bağımsız bir inanç sistemi olarak görmekten ziyade Bosna'nın alışılmışın dışında, kopuk ve zayıf bir kilise tarihine sahip olduğunu iddia etmiştir.⁵³

19. yüzyılda Bosna Kilisesi ile ilgili yapmış olduğu araştırmalar ile tanınan Hırvat bilim insanı Franjo Rački, Latin belgeler ışığında yapmış olduğu araştırmalarda Roma Kilisesi'nin "Patarinler" olarak adlandırdığı Bosna Kilisesi'ni Heretik olarak tanımlamış ve bu kilise mensuplarının Bogomil mezhebine bağlı olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁴ Türklerin bölgeye gelmesinden ve İslam dini ile tanışmalarından evvel Bosna Kilisesi mensuplarının,

⁵⁰ Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 73-74.

⁵¹ Yunanca "Pathos" kökünden gelen bu kavram "kaos-huzursuzluk" anlamında kullanılmaktadır. Patarin kavramının tarihi kullanımları ile ilgili bk. Franjo Šanjek "Dualističko-Evangelistički Pokret u XIII Stoljetu u Svjetlu Sacconijeve 'Sume o Katarima i Leonistima' (1250)", *Bogoslovska Smotra*. C. 45, S. 3, s. 300-303.

⁵² Tayyib Okıç, "Neşredilmiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hristiyanları (Bogomiller)", (Çev. Salih Akdemir, Recep Duran), *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 4, s. 235.

⁵³ Bk. Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, ss. 74-80, 109-110.

⁵⁴ Patarinler hakkında ileri sürülen görüşler ve Bosna'da yaşayan Patarinler ve Bogomiller arasındaki münasebetle alakalı geniş bilgi için bk. Franjo Rački, *Bogomili i Patarini*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003, s. 84-180.

Bogomilizm inancının Bosna'daki temsilcileri olduğu görüşü, günümüzde kabul gören en yaygın görüştür. Bu noktada bizim üstünde durmamız gereken mesele Bosna Kilisesinin hangi kategoride değerlendirileceğinden daha çok bu kilise mensuplarının inanç sistemlerinin nasıl bir karakter taşıdığı meselesidir. O halde öncelikle temel yaklaşım olan Bosna kilisesinin Bogomilizm ile ilişkilendirildiği ve Bosna kilisesi mensuplarının Bogomil olarak değerlendirildiği yaklaşımı doğru kabul edip Bogomil inanç sisteminin konumuzla alakalı olan belli başlı ilkelerini ortaya koyarak değerlendirmeliyiz. Sonrasında ise Bosna kilisesinin Bogomilizmden farklı bir inanç sistemine sahip olduğu varsayımını göz önünde bulundurarak Bosna Kilisesi'ne mensup olan Krstjaninlerin inanç sistemleri üzerinde tespitler yapmak ve heterodoks eğilimlerin oluşmayışına sebep teşkil edecek inanç unsurlarını ortaya çıkarmak durumundayız.

Heretik bir dinsel mezhep olarak kabul edilen Bogomilizm'in 3. yüzyılda zuhur eden Maniheizm ile 7. yüzyılda doğan Pavlikanizm'in tesiri altında meydana geldiği iddia edilmektedir.⁵⁵ İlk olarak 10. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkmış ve daha sonra Bosna'ya kadar yayılmıştır. Kurucusunun Papaz Bogomil olduğu ve adının buradan geldiği kabul edilmekle birlikte Bogomil'in Slav dillerinde Tanrı anlamına gelen "Bog" ve lütuf, ihsan anlamına gelen "milost" sözcüklerinin bir araya gelmesi ile "Tanrı'nın lütfuna, ihsanına sahip olanlar; Tanrı'nın sevdiği kullar" anlamında kullanıldığı da araştırmacılar tarafından iddia edilen bir diğer görüştür.⁵⁶

Bogomilizm'i diğer Hristiyan kiliselerinin Hristiyanlık telakkisinden önemli ölçüde ayıran ve Katolik ve Ortodoks Kiliseleri tarafından hereetik bir mezhep olarak reddilmesine neden olan bazı hususiyetleri bulunmaktadır. Bunların üzerinde tek tek durmayacağız. Bu hususiyetler içerisinde konumuzla alakalı olarak veli kültürünün ortaya çıkışında önemli bir role sahip olduğunu yazımızın başında vurguladığımız azizlik müessesesine ve azizlere olan bakış açısı önemlidir. Katolik ve Ortodoks mezheplerinde azizlik mertebesi Hristiyanlar için bahşedilmiş en yüksek makamlardan birisidir. Azizlik mertebesine ulaşmak isteyen birey riyazet ve ibadet basamaklarını geçmiş, göstermiş olduğu kerametlerle kilisenin ona-

⁵⁵ Tayyib Okıç, "Balkanlar'da Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vesiljeviç", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 6, 1973, s. 209.

⁵⁶ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yay., İstanbul, 2005, s. 89-90.

yını alarak kutsal azizlik makamına erişmiştir. Artık aziz olağanüstü güçlere sahip olacak, bu güçler sayesinde yaşarken ve de ölürken insanların kendisinden isteklerinin Tanrı katında kabulü için bir aracı rolü üstlenecektir. Onun ölümü ile mezarı başında bir takım ritüeller ifa edilecektir. Bogomiller, Ortodoks ve Katolik mezhebinde var olan azizlerin bu otoritesini reddetmekte ve onların hatıralarını önemsememektedir. Öyle ki onlar için ölümlerinin ardından kültlere konu olan azizlerin kemikleri ile hayvan kemikleri arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.⁵⁷ Heterodoks İslami eğilimlerin ve veli kültürünün oluşmasında aziz kültürünün etkisini göz önüne aldığımızda, günümüzde Müslüman Boşnaklar arasında Heterodoks eğilimlerin ve tarihte yaşamış veliler hakkında herhangi bir kültürün oluşmamış olmasının nedenlerini izah etmemiz kolaylaşacaktır.

Yazımızın girişinde İslamiyette var olan veli telakkisi ile Hristiyanlardaki aziz mertebesi arasındaki ilişkilere değinmiş, Türklerde bulunan veli kültüründe ve bunun ortaya çıkışında aziz kültürünün etkisinden bahsetmiştik. Bu durumda azizlik müessesesini şiddetle reddeden ve azizlerin yaşarken de, ölümlerinin ardından da herhangi bir fevkalade vasfa sahip olmadığını savunan Bogomilizm inanç sistemi mensuplarında İslamiyetle birlikte heterodoks eğilimlerin oluşmasından veya Türklerde olduğu gibi velilerin ölümlerinin ardından onların hayatları etrafında bir kültürün teşekkül etmiş olmasından söz etmek mümkün olmayacaktır.

Bosnalıların İslamiyet öncesinde bağlı oldukları Bosna Kilisesini Bogomilizmden bağımsız, Ortodoks ve Katolik öğretilere karşı cephe alan Hristiyan gruplar olarak gören yaklaşımı doğru olarak kabul ettiğimiz takdirde, bu kilisenin azizlere olan bakış açısını irdelememiz gerekecektir. Bosna Kilisesine mensup Slavların, Papalığın tabiriyle Patarinlerin Hristiyanlık telakkileri, aynı coğrafyada yaşadıkları ve aynı etnik kökene mensup oldukları Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar tarafından heretik olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Roma, Bosna Kralı Stephen'e heretik bir inanç olduğunu ileri sürdüğü Patarinler ile mücadele etmesi gerektiğini telkin eden bir mektup yollamıştır.⁵⁸

⁵⁷ Božidar Kovačević, "O Takozvanim Bogomilima", *Naše Prošlosti*, br. 4-5, 1969/1970, Kraljevo, 1971, s. 10.

⁵⁸ Thomas W. Arnold, *Povijest Islama*, (Prev. Derviš A. Korkut-Nijaz Čukrić), Starješinstvo IZ BiH, Sarajevo, 1989, s. 235.

Bunun yanı sıra Roma, Bosna kralı Ban Kulin'e Dubrovnik Baş Diyakozu⁵⁹ Marina başkanlığında bir heyet göndermiştir. Bu heyet ile Bolina Polje adı verilen yerde varılan mutabakat çerçevesinde Ban Kulin Patarinler ile mücadelede edeceğini taahhüt eden "Abjuracija" adıyla bir antlaşma imzalamıştır.⁶⁰ Bu Antlaşmada geçen bazı maddeler konumuz açısından önem arz etmektedir. Antlaşmada Ban Kulin, Roma Kilisesi'ne; *Kilise babaları ve azizler tarafından belirlenen Kutsal günleri/bayramları kutlayacakları; Tanrı ve onun azizlerinin önünde bundan sonra Roma Kilisesi'nin emir ve buyruklarına hayatları ve davranışlarında sadık kalacağı...*⁶¹ konusunda teminat vermiştir. Bu yazılı belge konumuz açısından büyük bir önem taşımaktadır. Zira belgeden anladığımız kadarıyla Papalığın Patarinler olarak isimlendirdiği Bosna Kilisesi mensuplarının Katolik Kilisesi'nin azizlerine ve onların kutsal günlerine itibar etmedikleri anlaşılmaktadır. Papalık tarafından gerekli uyarıların yapılması neticesinde Bosna Kralı göstermelik olarak azizlere ve onların kutsal günlerine riayet edecekleri hususunda garanti vermektedir. İkinci cümlede ise Tanrı ve onun azizleri ifadesinden anladığımız, daha önce Bosna Kilisesi tarafından tanınmayan azizlerin artık Tanrı'nın azizleri olarak kabul edileceği ve onların huzurunda Roma Kilisesi'nin emir ve buyruklarına uyacakları teminatı verilmektedir. Bu teminata rağmen Bosna'da Bosna Kilisesi'nin faaliyetlerini sürdürmesi ve Krstjaninlerin Türklerin bölgeyi ele geçirmesine kadar varlığını devam ettirmesi, Boşnakların Roma Kilisesi'ne ve onun baskılarına rağmen eski inanç sistemlerine sahip çıktıklarının bir göstergesidir. Bosna Kilisesi'nin azizlere ve Roma Kilisesi'nin dayatmış olduğu aziz anlayışına almış olduğu tavır bu belgeden açıkça anlaşılmaktadır. Bosna Kilisesi'ne mensup olan Krstjaninler Türklerin bölgeye gelmelerinin ardından kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bunda en önemli etken muhakkak kendi inanç sistemleri ile İslamiyet arasındaki ortak yönler olmuştur.⁶²

⁵⁹ Katolik, Anglikan ve Ortodoks Kiliselerinde başpiskoposluk ve papazlıktan sonra gelen 3. yüksek ruhban derecesidir.

⁶⁰ Mustafa Imamović, *Historija Bosnjaka*, Bosnjačka Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo, 1997, s. 34.

⁶¹ Salih Jalimam, *Izvori za Historiju Srednjovjekovne Bosanske Države*, s. 25-26; İsmajil, Hodžić, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007, s. 65.

⁶² İslamiyet ve Boşnakların İslamiyet öncesindeki inanç sistemleri arasındaki ortaklıklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*,

2. ULUSLARARASI SARI SALTUK GAZİ SEMPOZYUMU - BİLDİRİLER

Bosna Kilisesi'nin veyahut Bogomillerin azizlere ve Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin Heterodoks inanç sistemlerine olan mesafesi, İslamiyetin kabulü ile Heterodoks İslamın Boşnaklar arasında itibar görmemesine neden olmuştur diyebiliriz. Türklerin kültürel genetiklerine kodlanmış olan İslamiyet öncesi inanç sistemleri, İslamiyetin kabulü ile birlikte aziz kültürünün de etkisiyle senkretik bir karaktere bürünmek suretiyle bazı Türk boyları içerisinde yayılmış ve günümüze kadar devam ettirilmiştir ve bu sayede kültürel devamlılık sağlanmıştır. Boşnaklar gibi Türklerin Balkanları fethi ile ihtida eden Arnavutların İslamiyetten önce Katolik olmaları, Arnavutlar arasında günümüzde dahi çok yaygın olarak var olan heterodoks eğilimlerin nedenini anlamamız için yeterlidir. Heterodoks bir tarikat olarak tanımlayabileceğimiz Bektaşiliğin Bosna'da yayılma alanı bulamamasına rağmen⁶³ Kosova'da, Makedonya'da ve Arnavutluk'ta faaliyet göstermiş olan çok sayıda Bektaşî tekkesinin varlığı da elde ettiğimiz bulguların ispatı mahiyetinde kabul edilebilecek bir örnektir. Bosna'da Halveti, Nakşibendi, Rufai gibi sünni tarikatlerin var olduğu bugün bilinmekle birlikte Bosna'da ve Sırbistan'ın Boşnaklardan meskun bölgesi Sancak'ta Osmanlı hakimiyeti boyunca faaliyet göstermiş sadece bir Bektaşî tekkesinin varlığından haberdarız.⁶⁴ Sarı Saltuk türbesi ile aynı yerde bulunan Blagay Tekkesi'nde kurulduğu ilk dönemde Bektaşî tarikatına bağlı bir tekke iken zamanla Halvetiler daha sonra da Rûfailer tarafından idare edilmiştir. Günümüzde ise Nakşibendi tarikatına mensup dervişler tarafından idare edilmektedir.⁶⁵ Kanaatimizce bu dönüşümde Bektaşilikte var olan heterodoks eğilimlerin Boşnaklar tarafından benimsenmemiş olması etkili olmuştur.

Bošnjačka Kulturna Zajednica Revija Sandzak, Novi Pazar, 2012; Tayyib Okiç, "Balkanlar'da Bogomilizm Hareketi...", s. 209-214.

⁶³ Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Orijentalni Enstitut u Sarajevo, 1986, s. 167-168.

⁶⁴ Adı geçen bölgelerde bulunan tekkelerin sayısı ve faaliyetleri ile ilgili olarak bk. Džemal Čehajić, *Derviški Redovi...*, ss. 36-66, 83-1011, 169-178; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul, 2013, s. 282-301.

⁶⁵ Blagay Tekkesi'nin Bektaşilik'ten Halvetiliğe, bağlı olduğu tarikatlar ve geçirmiş olduğu safhalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hadzizahic, "Tri Etape u Historijatu...", s. 162-178.

Sonuç

Türklerin Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya ve Balkanlara uzanan yaşam serüveni, onların birçok dini, siyasi, sosyal ve kültürel çevre ile ilişki kurmasına ve bu ilişki neticesinde kendisine özgü bir inanç sistemi geliştirmesine imkan sağlamıştır. Heterodoks bir karakter arz eden Anadolu veli kültü bir nehir misali birçok farklı dinden ve inançtan beslenmek suretiyle Anadolu'da 11. yüzyıldan günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Boşnaklar Türkler kanalıyla İslamla tanışmış olmalarına rağmen, inanç sistemlerinde heterodoks eğilimlere ve dini şahsiyetlerin menkıbevi kişilikleri etrafında tezahür etmiş kültürlere rastlanmamaktadır. Onların Müslümanlığı benimsemiş olmaları, İslamiyet öncesine ait olan inanç ve uygulamalarını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Türklerin eski inanç unsurlarını belirli bir dereceye kadar kültürel genetiklerinde muhafaza etmelerine benzer şekilde Boşnaklar arasında İslamiyet, onların eski kültür unsurları ile birlikte bir sentez oluşturmak suretiyle eski inanç sistemlerinin yerine gelişme göstermiştir. Bosnalı Slavların inançlarının Ortodoks ve Katolik Kiliseleri tarafından heretik bir inanç olarak nitelendirilmesi sonucu artan baskılar ile birlikte İslamiyet arasındaki benzerlikler onların kitleler halinde İslam dinine geçmelerini sağlamıştır. Ancak Türklerin İslamiyet öncesi Şamanizm dinine ait olan uygulamalar, Budizm, Maniheizm gibi dinler ile olan münasebetler ve Anadolu'daki Ortodoks ve Katolik Hristiyanlık ile olan sıkı ilişkiler neticesinde Hristiyanlık'ta var olan aziz kültüne ait ritüellerin Heterodoks İslam içerisinde yayılması gibi İslam dışı etkenler neticesinde teşekkül etmiş olan Türk Heterodoks inanç sistemi Boşnaklar tarafından benimsenmemiştir. Bunun en önemli sebepleri arasında Bosnalı Bogomillerin veyahut da Krstjaninlerin Azizleri, azilerin takdis edilmelerini ve ölümlerinin ardından azizlerin etrafında oluşan kültleri kesin bir şekilde reddetmeleri gösterilebilir. Bu durum Sarı Saltuk türbesi etrafında herhangi bir veli kültürünün teşekkül etmemesinin en önemli sebebidir.

Sonuç itibarıyla İslamiyet öncesi inanç sistemlerini İslamiyeti kabul etmelerine rağmen belirli derecede yaşatan Boşnaklar, zaten İslamiyet ile büyük benzerlikler ihtiva eden eski inanç sistemlerinde mevcut olan hususiyetleri de İslam ile birlikte devam ettirmişlerdir. Bunun en güzel kanıtı da heterodoks İslamın bu coğrafyada var olamaması olmuştur.

Kaynaklar

- Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yay., İstanbul, 2005.
- Arnold, Thomas W., *Povijest Islama*, (Prev. Derviš A. Korkut-Nijaz Ćukrić), Starješinstvo IZ BiH, Sarajevo, 1989.
- Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yay., İstanbul, 2004.
- Ayten, Ali - Köse, Ali, *Türbeler, Popüler Dindarlığın Durakları*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997.
- Čehajić, Džemal, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Orijentalni Institut u Sarajevo, 1986.
- Čusto, Šućrija, *Blagajska Priče*, Islamski Kulturni Centar, Mostar, 2009.
- Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme I*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın) Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme II*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme III*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2006.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt, 2. Kitap, YKY Yay., İstanbul, 2011.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Cilt, 2. Kitap, YKY Yay., İstanbul, 2011.
- Hadžijahić, Muhamed, "Tri Etape u Historijatu Tekije na Vrelu Bune u Blagaju", *Zbornik Radova*, Mostar, 2010. s. 145-184.
- Hafız, Tacida, "Blagay'da Sarı Saltuk Türbesi", *Süleyman Kazmaz'a Armağan*, (Haz. Kamil Toygar- Nimet Berkok Toygar), *Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay.*, Ankara, 2009, s. 213-214.
- Handžić, Mehmet, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, Bošnjačka Kulturna Zajednica Revija Sandzak, Novi Pazar, 2012.
- Harman, Ömer Faruk, "Aziz", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 332.
- Hasandedić, Hivzija, *Muslimanska Baština Bošnjaka u Južnoj (Srednjoj) Hercegovini*, Islamski Centar Mostar, 1997.
- Hodzić, İsmajil, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.

SARI SALTUK TÜRBEŞİ VE SARI SALTUK ETRAFINDA OLUŞAN VELİ KÜLTÜ

- Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Bosnjačka Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo, 1997.
- İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.
- Jalimam, Salih, *Izvori za Historiju Srednjovekovne Bosanske Države*, Tuzla: Historijski Arhiv, 1997.
- Jalimam, Salih, *Historija Bosanskih Bogomila*, Tuzla: IPP "Hamidović", 1999.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Dergah Yay., İstanbul, 2009.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tıp Tablilleri*, Dergah Yay., İstanbul, 1996.
- Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, C. 34, İstanbul, 2009, s. 147-150.
- Kovačević, Božidar, "O Takozvanim Bogomilima", *Naše Prošlosti*, br. 4-5, 1969/1970, Kraljevo, 1971, ss. 1-27.
- Kurtz, Lester, "Freedom and Domination: The Garden of Eden and the Social Order", *Social Forces*, Vol. 58, No. 2, Chapel Hill, 1979, pp. 443-465.
- Malcolm, Noel, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Aşkın Karadağlı), Om Yayınevi, İstanbul, 1999, ss. 73-74.
- Mičijević, Senad, *Blagay*, DTP "SLOVO", Mostar, 2004.
- Mičijević, Senad, *Sari Saltuk Historija i Mit*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, TTK Yay., Ankara, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık*, TTK Yay., Ankara, 2002.
- Okıç, Tayyib, "Neşredilmiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hristiyanları (Bogomiller)", (Çev. Salih Akdemir, Recep Duran), *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 4, s. 235-248.
- Okıç, Tayyib, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *AÜİFD*, C. 1, S. 1, 1952, s. 48-58.
- Okıç, Tayyib, "Balkanlar'da Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı: Aleksandar Vesiljević", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 6, 1973, s. 205-222.
- Parlador, Halil Saim, *Heterodoksi Türk Halk İslami ve Evliya Kültü*, (Basılmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

2. ULUSLARARASI SARI SALTUK GAZİ SEMPOZYUMU - BİLDİRİLER

- Pehlivan, Gürol, *Manisa Şehrinde Evliya Kültü*, Manisa İl Özel İdaresi, Manisa, 2012.
- Polat, Kemal, *Katolik Hristiyanlık'ta Azizlik ve Azizler*, Salkım Söğüt Yay., Ankara, 2008.
- Rački, Franjo, *Bogomili i Patareni*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
- Šanjek, Franjo, "Dualističko-Evangelistički Pokret u XIII Stoljetu u Svjetlu Sacconijeve 'Sume o Katarima i Leonistima' (1250)", *Bogoslovska Smotra*. C. 45, S. 3, s. 285-305.
- Uludağ, Süleyman, "Veli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 25-28.

Kaynak Kişi Dizini

- 1- Hişam Hafızović, 1980, Tuzla, Blagay Tekkesi'nin şeyhi Halil Brzina'nın vekili ve aynı zamanda Blagay Sultan Süleymanova Camisi'nin imamı, üniversite.
- 2- Halil İbrahim Okumuş, 1974, Türkiye, Blagay Tekkesi'nin Türk işletmecisi, üniversite.
- 3- Sakip Alibegović, 1988, Travnik, Tekke çalışanı, yüksekokul.
- 4- Ramiza Obradović, 1962, Blagay, Tekke çalışanı, ilkokul mezunu.
- 5- Ali Alikalfić, 1980, Mostar, Blagay Tekkesi'ne bağlı mürid.
- 6- Šaja Baralija, 1942, Nevesinje, ev hanımı, ilkokul.
- 7- Fatima Kukuruzović, 1944, Blagaj, ev hanımı, ilkokul.
- 8- Hadzi Aiša Ćemalović, 1950, Blagaj, ev hanımı, ilkokul.
- 9- Alma Mrndžić, 1976, Blagaj, ev hanımı, ilkokul.
- 10- Muamer Mustafić, 1968, Blagay, tamirci, lise.
- 11- Fadila Aškraba, 1937, Višići, ev hanımı, ilkokul.
- 12- Fejzul Mrndžić, 1968, Blagaj, teknisyen, yüksekokul.
- 13- Selim Mrndžić, 1960, Blagaj, emekli, lise.
- 14- Ćamil Bise, 1945, Blagaj, emekli, lise.
- 15- Azra Bise, 1948, Blagaj, emekli, ortaokul.
- 16- Zulfo Zuhrić, 1956, Kokorina, emekli, lise.
- 17- Šalem Ćopelj, 1965, Nevesinje, serbest meslek, ortaokul.
- 18- Sejo Redžić, 1971, Blagaj, teknisyen, lise.
- 19- Sena Mičidević, 1965, Blagaj, seyyar satıcı, ilkokul.
- 20- Hajra Demić, 1940, Blagaj, ev hanımı, ilkokul.